

Цап М. В.

*кандидат економічних наук,
викладач факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Палінчак М. М.

*доктор політичних наук, професор
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Стебляк Д. М.

*аспірант кафедри міжнародної політики
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Tsap M. V.

*PhD in Economics,
Lecturer of the Faculty of International Economic Relations
Uzhgorod National University*

Palinchak M. M.

*doctor of political sciences, professor
the Faculty of International Economic Relations
Uzhgorod National University*

Steblyak D. M.

*post-graduate student of the Department of International Policy
Faculty of International Economic Relations
Uzhgorod National University*

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ ТА ЙОГО РОЛІ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглянуто сутність поняття імпортозаміщення. Проаналізовано роль імпортозаміщення в соціально-економічному розвитку. Досліджено процес імпортозаміщення в теоретичних моделях представників неокейнсіанської школи – М. Бруно, Н. Картера, А. Страуга, Х. Венері. Розкрито елементи сутнісної характеристики імпортозаміщення, параметри стратегій імпортозаміщення, послідовність державної політики імпортозаміщення. Охарактеризовано складність проблеми імпортозалежності вітчизняної економіки.

Ключові слова: імпортозаміщення, імпорт, елементи імпортозаміщення, неокейнсіанська школа, Україна.

Вступ і постановка проблеми. Відкриття внутрішніх ринків дає додаткові переваги у зовнішній торгівлі, але водночас актуалізує проблеми економічної незалежності та безпеки. Адже надходження великої кількості товарів на споживчий ринок, де ще не сформовані конкурентоспроможне внутрішнє виробництво, важелі та регулятори обмеження імпорту і підтримки продукції місцевого виробництва, зменшують конкурентоспроможність вітчизняних товарів перед імпортом.

Процес імпортозаміщення спрямований на те, щоб подолати негативні аспекти імпорту та покращити процес збільшення виробництва і внутрішнього споживання вітчизняних товарів за зниження споживання імпортованих товарів (у фізичному вираженні) [12, с. 39].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес імпортозаміщення досліджувало багато зарубіжних і вітчизняних учених. Так, І.В. Дунаєв досліджував імпортозаміщення в контексті вибору механізмів державної зовнішньоторговельної політики України, Н.М. Жилиєва описувала перспективи підвищення конкурентоспроможності економіки України: галузеві і регіональні пріоритети, Т.В. Кисіль – теоретичні засади використання стратегії імпортозаміщення на промислових підприємствах.

Мета статті – дослідити сутнісні характеристики процесу імпортозаміщення та його ролі у соціально-економічному розвитку.

Результати дослідження. Виникнення значного дисбалансу між попитом і пропозицією може спричинити втрату вітчизняними виробниками сегментів продажу товарів як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку. Такі обставини спонукають до вироблення стратегічного підходу до розв'язання проблеми розширення внутрішнього ринку за рахунок збільшення частки товарів вітчизняного виробництва, а це передбачає розроблення та впровадження процесу імпортозаміщення, роль якого тільки посилюється в сучасних умовах.

Широкомасштабне впровадження процесу імпортозаміщення було однією з основних цілей економічного розвитку в теоретичних моделях представників неокейнсіанської школи – М. Бруно, Н. Картера, А. Страуга, Х. Венері, якими у 60–70-х роках ХХ століття була запропонована модель економічного зростання з «двома дефіцитами» шляхом поступового витіснення імпортованих товарів вітчизняними та заміни зовнішніх джерел фінансування національної економіки внутрішніми. Натомість зменшення дефіциту накопичень і торговельного дефіциту у цій моделі пропонувалося компенсувати зовнішніми запозиченнями.

В економічній теорії термін «імпортозаміщення» не набув єдиновизнаного теоретико-методологічного змісту, не має чіткого інституційно-правового трактування, ши-

роко та доволі вільно використовуючись у політичній лексичі та публіцистиці.

В економічних словниках [7, с. 110; 13; 14] термін «імпортозаміщення» здебільшого трактують як скорочення обсягу імпорту шляхом введення митних обмежень з метою вивільнення внутрішнього ринку для товарів-замінників вітчизняного виробництва. Тобто чітко виділяється товарний аспект проблеми імпортозаміщення.

Політику імпортозаміщення називають також «імпортозамінною індустріалізацією», зважаючи на те, що заміна імпортованих товарів на вітчизняні переважно передбачає розвиток галузей, де виробляються аналоги імпортованих товарів. При цьому деякі з дослідників пропонують розрізняти імпортозаміщення (import substitution) як заміну імпорту товарами, які вже виробляються всередині країни, та імпортозаміну (import replacement) – заміну імпорту товарами, які країна може виробляти для власних потреб [1].

На думку Я. Жаліла та В. Гацька, імпортозаміщення є різновидом державної політики, спрямованим на зменшення потреби національної економіки країни в імпорті певних видів товарів завдяки збільшенню частки реалізації на внутрішньому ринку таких товарів, вироблених на її території [2]. Хоча подане визначення і дає змогу абстрагуватися від конкретних інструментів забезпечення імпортозаміщення, уникаючи дискретності «імпорт / національне виробництво», що впливає із терміна «заміщення», все ж стосується лише товарного імпорту.

На наш погляд, імпортозаміщення потрібно розглядати ширше, зокрема як управління не лише товаропотоками, а всіма матеріальними і нематеріальними активами, цінностями, що мають і не мають уречевленої форми, які можуть імпортуватися або завозитися на територію держави і впливати на обсяги їх внутрішнього виробництва, постачання, створення та, відповідно, споживання.

Виходячи з цього, на нашу думку, є підстави стверджувати, що імпортозаміщення – це окремий напрям державної структурної політики, метою якого є покращення

співвідношень (за обсягами та часткою) вітчизняного виробництва, імпорту та продажу на внутрішньому ринку товарів і послуг, що реалізується шляхом стимулювання розвитку і зміцнення конкурентоспроможності реального сектору економіки, «розумного» стримування імпорту, збільшення обсягів експорту, покращення торговельного балансу країни (рис. 1).

Прямим результатом ефективної політики імпортозаміщення є зростання частки товарів, виготовлених на території країни, в загальному обсязі внутрішнього споживання. Проте його досягнення значною мірою зумовлене імпортозаміщенням у сферах капіталу та фінансів, трудових ресурсів та інтелектуального капіталу, технологій і ноу-хау, елементів матеріально-технічної бази, інноваційних ресурсів, елементів інституційного середовища. Під елементами інституційного середовища мається на увазі зростання чисельності та частки суб'єктів господарювання – резидентів, що здійснюють виробництво (постачання, зберігання, продаж) товарів на внутрішньому ринку, їх контрагентів, інвесторів, обслуговуючих структур (консалтинг, інжиніринг, маркетингові дослідження), суб'єктів фінансово-кредитного сектору та ділової ринкової інфраструктури.

Економічна і соціальна ефективність реалізації політики імпортозаміщення потребує розуміння параметрів її стратегії. Зокрема, за територіальною локацією, на нашу думку, доцільно розрізняти види стратегій імпортозаміщення, що відображені на рис. 2.

Зазначимо, що стратегія внутрішньоорієнтованого імпортозаміщення спрямована на розширення внутрішнього ринку товарів та послуг; зовнішньоорієнтованого імпортозаміщення – на просування вітчизняної продукції на світовий ринок; комплексного імпортозаміщення – на зростання обсягу та частки реалізації вітчизняних товарів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Наслідки реалізації політики імпортозаміщення здебільшого позитивні та спрямовані на зростання вітчизняних базових видів економічної діяльності, збільшення

Рис. 1. Елементи сутнісної характеристики імпортозаміщення

Рис. 2. Критеріальні параметри стратегій імпортозаміщення

обсягів ВВП, покращення зайнятості, підвищення економічної ефективності економічних агентів та рівня якості життя населення за допомогою імпортного протекціонізму, тарифних та нетарифних обмежень [3], реалізації політики стимулювання внутрішнього виробництва товарів, що у поточному періоді здебільшого імпортуватимуться [4], реалізації т. зв. імпортозамінної індустріалізації та заміни товарів, що імпортуються, на вітчизняні шляхом розвитку виробничих комплексів, здатних замінити зовнішнє постачання товарів.

Але на початку 70-х років ХХ ст. політика імпортозаміщення зазнала чи не найбільшої критики через порушення принципу порівняльних переваг. Тобто впровадження штучних прямих чи економічних обмежень імпорту провокує інші держави до протидії і створення аналогічних обмежень для товарів із країни, що обмежує імпорт. Додамо, що вперше на це звернув увагу Дж. Ст. Міль, який сформулював залежність імпорту від експорту, показавши, що країна вигідно торгує на зовнішньому ринку, якщо вона за рахунок експорту покриває свій імпорт. Експортоорієнтована стратегія розвитку була успішно реалізована після Другої світової війни Японією і «азійськими тиграми», а з початку 1980-х років і Китаєм.

Натомість доволі багато прихильників має також і політика протекціонізму. Її не лише переваги, але й взагалі об'єктивна необхідність посилюється на таких етапах економічного циклу, як спад, рецесія та депресія, а також для економік, що розвиваються. Адже кризові явища приводять до погіршення фінансово-економічних можливостей, зменшення обсягів виробництва та втрати конкурентних позицій вітчизняних виробників. За таких умов вони не спроможні самотужки стабілізувати своє внутрішнє і зовнішнє становище та потребують державної підтримки.

Якщо така підтримка селективна, продумана та еластична відповідно до покращення ситуації, місцеве ви-

робництво, як правило, має достатній потенціал для становлення і подальшого розвитку через наявність таких факторних конкурентних переваг, як локальні матеріальні та людські ресурси, дешевші логістичні і транспортні витрати. Таким чином, власне виробництво імпортозамінних товарів може виявитися цілком виправданим. Прикладом переваг такої стратегії був позитивний досвід низки держав Південної Америки. Однак наголосимо на дискреційності адміністративного напрямку політики імпортозаміщення та селективному підході до її реалізації у тих видах економічної діяльності, де наявний природний та набутий потенціал розвитку і використання переваг міжнародного поділу праці. До прикладу, для України це агропромислове виробництво, сільськогосподарське, авіаційне та ракетно-космічне машинобудування, харчова, текстильна, меблева, шкіряна, целюлозна та інші галузі промисловості, транспорт і зв'язок, послуги.

Зараз економіка України перебуває на складному посттрансформаційному та посткризовому етапі відновлення і розвитку, а проникнення товарів та послуг імпорту у більшість сегментів внутрішнього споживчого ринку є надмірним. Це доводить необхідність принаймні часткового адміністративного державного регулювання і вирішення проблеми імпортозалежності. Більше того, підтвердженням гостроти цієї проблеми є тенденції зміни обсягів ВВП та імпорту у нашій державі (рис. 3). Як можемо спостерігати, темпи зростання імпорту практично протягом усього періоду 2000–2013 рр. перевищували темпи зростання ВВП. Виняток становив лише 2009 р., коли фінансово-економічна криза привела до спаду ВВП та погіршення показників ЗЕД. Натомість особливе загострення проблем імпортозалежності вітчизняної економіки спостерігалося у 2003, 2005, 2007–2008 та 2010–2011 рр., коли темпи зростання імпорту перевищували темпи зростання ВВП від 22% до 37%.

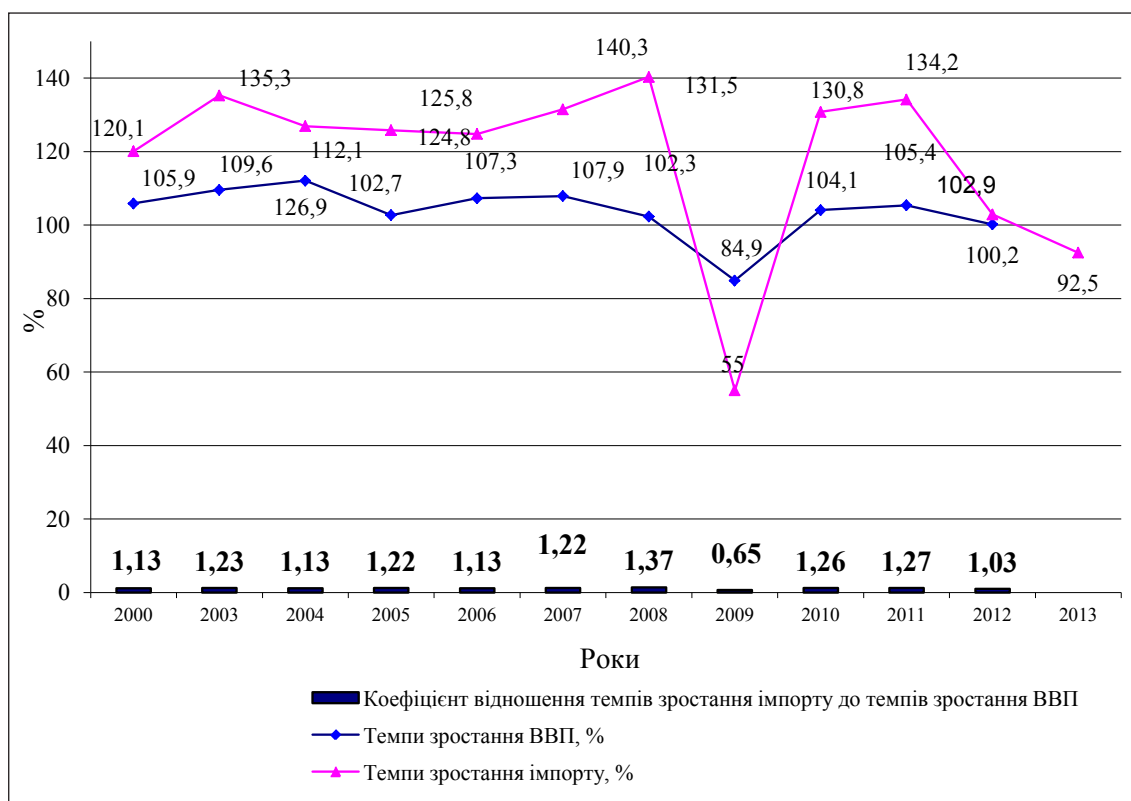

Рис. 3. Співвідношення темпів зростання ВВП та імпорту в Україні у 2000–2013 рр.

Джерело: розраховано за [5, с. 30; 6, с. 12]

На нашу думку, складність проблеми імпортозалежності вітчизняної економіки дає підстави, з одного боку, стверджувати про необхідність реалізації адміністративних заходів політики імпортозаміщення, але світовий досвід, з іншого боку, переконує у вищій ефективності саме заходів економічного характеру. Тому ми вважаємо, що підхід до державного регулювання імпортозаміщення має бути змішаним, принаймні на перших етапах. Тобто йдеться про стримування імпорту окремих товарів та товарних груп, а також активне стимулювання становлення, розвитку і зміцнення конкурентоспроможності місцевого вітчизняного виробництва.

Вважаємо за доцільне визначити послідовність державної політики імпортозаміщення. За її дотримання акцент робитиметься на зміцненні конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, а окремі протекціоністські заходи використовуватимуться скоріше для підтримки і швидшого досягнення цілей реформ.

Пропонована нами концептуальна послідовність державної політики складатиметься з трьох принципових етапів. Це, по-перше, аналіз та виявлення на його основі можливостей і потенціалу імпортозаміщення.

Другий принциповий етап реалізації державної політики імпортозаміщення стосується відновлення позицій та покращення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва.

Третій етап, на нашу думку, має стосуватися закріплення, а в подальшому і посилення позицій на внутрішньому ринку продукції вітчизняного виробництва вже більшою мірою силами системи товаропросування та інституційної інфраструктури торгівлі.

Як наслідок, є дві позиції щодо імпортозаміщення, які роблять акценти на позитивних та негативних наслідках цього явища. До позитивних соціально-економічних наслідків державної політики імпортозаміщення доцільно віднести:

- становлення та розвиток важливих для національного господарства видів економічної діяльності;
- забезпечення захисту слабших за конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств;
- створення умов для переходу до експортно-орієнтованої економіки завдяки запровадженню митних обмежень і стимулюванню експорту імпортозамінної продукції;
- підтримку виробників імпортозамінної продукції, які забезпечують більший соціальний ефект;
- створення інфраструктури фінансово-інвестиційних інститутів для стимулювання інновацій, запровадження нових технологій і регулювання прямих іноземних інвестицій;
- формування кластерів виробничих підприємств, які завойовують стійкі конкурентні позиції на зовнішньому ринку і перетворюються з дотаційних на бюджетонаповнюючі зі значним внутрішньо-економічним соціальним ефектом.

Проте окремі науковці негативно оцінюють роль імпортозаміщення, вважаючи, що універсальним регулятором у відкритих економіках є ринок. Головними негативними наслідками тут зазначаються:

- нижча ефективність імпортозамінного виробництва;
- перетікання більшої частини доходу і прибутку до іноземних компаній, що розгортають всередині країни виробництво власної продукції;
- поглиблення імпортозалежності та відтік іноземної валюти унаслідок використання інвестиційно-технологічного забезпечення та проміжних товарів імпортного походження;
- сповільнення розвитку у тих сегментах реального сектору економіки, де впроваджується імпортозаміщення, оскільки підприємствам не вдається наростити достатній потенціал конкурентоспроможності через надмірне використання митних обмежень.

Отже, економічна роль імпортозаміщення полягає у створенні передумов для економічного прогресу, зростання обсягів ВВП, інвестицій, модернізації матеріально-технічної та технологічної бази вітчизняного виробництва, розвитку його експортного потенціалу, диверсифікації структури національного господарства та раціоналізації споживчого попиту [8]. При цьому створення нових робочих місць, підвищення рівня оплати праці та покращення якості трудового життя населення, посилення соціальної безпеки і захищеності громадян визначають соціальні ефекти імпортозаміщення [9]. Саме тому забезпечення належної ефективності імпортозаміщення в соціально-економічному розвитку держави потребує мінімізації його ризиків, обґрунтування раціональних стратегій, тактики організаційно-економічного механізму реалізації [10].

Висновки. Імпортозаміщення є важливим напрямом державної структурної політики, метою якого є покращення співвідношень вітчизняного виробництва, імпорту та продажу на внутрішньому ринку товарів і послуг, що реалізується шляхом стимулювання розвитку і зміцнення конкурентоспроможності реального сектору економіки, «розумного» стримування імпорту, збільшення обсягів експорту товарів і послуг, покращення торговельного балансу країни. Результатом політики імпортозаміщення є зміни в обсягах та частці товарів, виготовлених на території країни, в загальному обсязі внутрішнього споживання, капіталу і фінансів, трудових ресурсів та інтелектуального капіталу, технологій і ноу-хау, елементів матеріально-технічної бази, інноваційних ресурсів, елементів інституційного середовища.

Список використаних джерел:

1. Jacobs J. Cities and the Wealth of Nations. New York: Vintage Books, 1985.
2. Жаліло Я.А. Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні / Я.А. Жаліло, В.М. Гацько // Стратегічна панорама. URL: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2006_1.
3. Інтернет-ресурс Федерального дослідницького відділу бібліотеки Конгресу США. URL: countrystudies.us/south-africa/91.htm.
4. Інтернет-ресурс Інституту досліджень торгівлі та комерційної дипломатії США. URL: www.itcdonline.com/introduction/glossary2_i-p.html.
5. Статистичний щорічник України за 2013 рік. К.: Державна служба статистики України, 2014. 534 с.
6. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2013 році. К.: Державна служба статистики України, 2014. 156 с.
7. Завадовський Й.С. Економічний словник. URL: ftp://lib.sumdu.edu.ua/ebooks/ebooks/KnigiCD/78_cd.pdf.
8. Цап М.В. Обґрунтування необхідності та напрямів формування системи управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням економічної безпеки підприємств реального сектору економіки / Цап М.В., Іляш Н.І. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. трудов. Донецк: ДонНУ, 2014. С. 145–148.
9. Цап М.В. Узагальнення концептуальних положень організаційно-економічного механізму та інструментів державної структурної політики імпортозаміщення / Цап М.В., Васильців Т.Г. // Науковий журнал «Бізнес-Інформ». № 8 (439). Харків, 2014. С. 40–44.
10. Цап М.В. Сутнісні характеристики процесу імпортозаміщення та його соціально-економічна роль / Цап М.В. // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 4, Т. 1. С. 206–210.
11. Федеральний дослідницький відділ Бібліотеки Конгресу (США). URL: countrystudies.us/south-africa/91.htm.
12. Попова О.И. Импортозамещение как условие развития машиностроительного комплекса региона. Устойчивое развитие территорий, отраслей и производственных комплексов. URL: <http://pdt.vsc.ac.ru/file.php?module=Articles&action=view&file=article&aid=2111>.
13. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник. URL: <http://cyclop.com.ua/content/view/1497/1/>.
14. Лук'янюк В. Словник економічних термінів. URL: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/mySIS.pl?showSISid=46609864-4749&action=showSIS>.

СУЩОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕССА ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ И ЕГО РОЛИ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Аннотация. В статье рассмотрено понятие импортозамещения. Проанализирована роль импортозамещения в социально-экономическом развитии. Исследован процесс импортозамещения в теоретических моделях представителей неокейнсианской школы – М. Бруно, Н. Картера, А. Страуга, Х. Венере. Раскрыты элементы сущностной характеристики импортозамещения, параметры стратегий импортозамещения, последовательность государственной политики импортозамещения. Охарактеризована сложность проблемы импортозависимости отечественной экономики.

Ключевые слова: импортозамещение, импорт, элементы импортозамещения, неокейнсианская школа, Украина.

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE PROCESS OF IMPORT SUBSTITUTION AND ITS ROLE IN SOCIO – ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary. In the article the essence of the concept of import substitution is considered. The role of import substitution in social and economic development is analyzed. The process of import substitution in the theoretical models of the prospects of the New-Keynesian school – M. Bruno, N. Carter, A. Straup, H. Venier – is investigated. Elements of the essential characteristics of import substitution, parameters of import substitution strategies, sequence of state policy of import substitution are researched. The complexity of the import dependence of the domestic economy is described.

Key words: import substitution, import, import substitution elements, New-Keynesian schools, Ukraine.